

נתוח מתים לצרכי לימוד ושימוש בחלקי גופות מתים לצרכי רפואה

בכנסת נתקבל חוק המתיר במקרים מסוימים לנתח מתים לצרכי לימוד רפואי ולהשתמש בחלקי גוף מהמת לצורך ריפוי (ניתוחים פלסטיים). וזה מחייב אותנו לברר שאלות אלה לפי ההלכה. ואלה השאלות המתעוררות בזה:

- א. מהו איסור ניתוח מתים.
 - ב. אם מותר להסתכל לשם לימוד כשאחר מנתח את המת.
 - ג. האם יכול אדם למכור בחייו את גופו ע"מ שינתח:הוא לאחר מיתה.
 - ד. דינם של אלה שפרשו בחייהם מדרכי צבור ומאבדים עצמם לדעת, וכן ניתוח לצורך בירור סבת המות באלה שמתו מיתה בלתי טבעית.
 - ה. היתר נתוח המת מצד פקו"נ.
 - ו. העברת חלקי גוף מהמת לאדם חי.
- כיסוד לכל זה עלינו לעיין ביסודות ההלכה הנזכרים לענין מת, והם: א. מצות הקבורה. ב. איסור ניוול המת. ג. לועג לרש. ד. איסור הנאה מהמת. ונברר בעז"ה את הדברים לפרטיהם.

א. מצות הקבורה

א. בסנהדרין מ"ו: איכא דאמרי א"ר יוחנן משום רשב"י רמז לקבורה מה"ת כנין ת"ל כי קבר תקברנו. ובגליון שם מביא את גרסת הילקוט אר"י מנין למלין את מתו שהוא עובר בל"ת, ת"ל לא תלין נבלתו. מנין שעובר אף בעשה ת"ל כי קבור תקברנו. וכ"כ בס' החינוך מצוה תקל"ד וז"ל: מצוה לקברם ביום המיתה והעובר על זה יהלין את המת שלא לכבודו בטל עשה מלבד שעבר על לאו. והרמב"ן בפ' תצא כ' שהמלין את המת בא"י עובר בשני לאוין ועשה, כי נוסף על הנ"ל יש בארץ ל"ת נוסף של ולא תטמא את אדמתך, ובחור"ל עובר בלאו ועשה.

ושם נסתפקו בגמרא בדין קבורה אם הוא מצד בזיון או מצד כפרה. ואמרו שם שנפ"מ מזה אם אמר שאינו רוצה לקברו שאם משום בזיון לאו כל כמיניה. ואילו אם הוא משום כפרה, הרי אמר שאינו רוצה בכפרה. בעיא זו לא נפשטה, וה"ז ספק איסורא לחומרא.

ב. אולם הרמב"ם (ה' אבל פ"ב ה"א) כתב: אם צוה שלא יקבר אין שומעים לו, שהקבורה מצוה שנאמר כי קבר תקברנו. וכבר התקשה בלה"מ שלא הי' לו לתלות

הטעם משום שהקבורה מצוה, אלא משום שאנו נוקטים שקבורה משום בזיון וכבעית הגמרא. וכ"כ באמת הטור בס' שמ"ח עיי"ש.

והנראה שהרמב"ם מפרש את הבעיא באופן אחר עפ"י מש"כ הרדב"ז (ח"ב סי' תש"פ) וז"ל: מ"מ חייב כל ישראל לקבר מהיהם מן התורה כדאמר ר"י בשם רשב"י. יא"ת א"כ למאי נפ"מ מהא דקמיבעי לן אי משום בזיונא אי משום כפרה. וי"ל דאי אמרינן משום כפרה ואמר לא תקברוניה קוברים אותו ואין לו כפרה כיון שהוא לא רצה בה. ואפשר דמה"ט לא כתב הרי"ף ז"ל בעיא זו משום דלא נפ"מ מידי אי משום כפרה, הקב"ה יודע אם יש לו כפרה אם לא. עיי"ש. הרי לנו שעל עצם חיוב הקבורה לא הי' ספק כלל כי חיובה מן התורה, ואפילו במי שאמר שאינו רוצה בה. וזוהי כנראה כונת הרמב"ם שהקבורה מצוה, ואינו יכול בדבריו לבטל את המצוה המוטלת לקברו.

ג. ואילו דברי הרדב"ז נראה שאעפ"י שלענין אם אמר לא תקברוניה אין נפ"מ למעשה וכמו שכתב, וכנ"ל, מ"מ נפ"מ לכמה ענינים אחרים. כי הנה יש לדון אם קברו את המת ונתגלה אם חייבים לחזור לקברו. עי' בגמרא חולין (דף פ"ז) לענין כיסוי הדם שפטור. והקשו מ"ש מאבדה ומתרץ הכא כתיב מיעוטא „וכסהר". ועי' ב„תורה תמימה" שפירש שענין זה תלוי בטעם המצוה. וא"כ לפ"ז יצא גם בניד"ד נפ"מ אם קברוהו וחזר ונתגלה, שאם טעם המצוה הוא מצד הבזיון חייבים לחזור ולקברו. אולם אם הטעם הוא מצד כפרה, הרי אמרו (סנהדרין מ"ז:): שהכפרה היא מכי חזו הצערא דקברא פורתא ואפילו טרם שנתעכל הבשר, א"כ לא יהו חייבים לחזור ולקברו.

ד. ונראה שעוד נפ"מ יש אם קבורה משום בזיון או מצד כפרה עפ"י מש"ה התויו"ט (שבת פ' המצניע) על דברי המשנה: המוציא כזית מן המת חייב, שהטעם מפני שמצניעים אותו לקבורו. ו„המשנה למלך" (סוף ה' אבל) חלק עליו וכתב שאין דבריו נראים כי אין חיוב קבורה בכזית כדאמרינן בירוש' נזיר שאין נעשה מת מצוה לענין היתר הכהנים להטמא לו אא"כ היה ראשו ורובו, ולמדיהו שם מהכתוב כי קבר תקברנו. ומכאן שאין חיוב קבורה בכזית. ועי' מנ"ח (מצוה תקל"ד) שכתב שאף לענין כהנים אינם מיטמאים אלא בראשו ורובו יתכן ששם הוא גוה"כ, אבל לענין קבורה לעבור בלאו ועשה לעולם הוא בכזית, ואולי גם בפחות מזה. וי"ל שהדבר תלוי בטעם מצות הקבורה, שאם הוא מצד בזיון יש חיוב גם על כזית, כי בזיון ישנו בזה וכ"כ הנוב"י חיו"ד סי' צ'. אבל אם הטעם מצד כפרה, כיון שנקבר ראשו ורובו יש לו כפרה ושוב אי"צ לקבור הכזית. והגמרא שהזכירה הנפ"מ לענין אם אמר וכו' לא נקטה אלא נפ"מ אחת, ואף הרי"ף לא הזכיר הבעיא לפ"מ שלענין זה שהוזכר בגמרא אין נפ"מ לדינא וכמש"כ הרדב"ז. ולפ"ז לפ"מ שלא נפשטה הבעיא נראה שיש חיוב קבורה גם בכזית מן המת.

ה. וראיתי בס' חלק הלוי (יו"ד סי' קכ"ה) שכ"י עפ"י דברי המל"מ הנ"ל שאם נקבר ראשו ורובו מותר את השאר גם לשרוף⁽¹⁾. ומישב בזה מש"כ התוס' (תענית ט"ו): ד"ה ונותנים אפר מקלה, שאותו אפר הי' מעצם אדם, שהרי האפר

(1) עי' מאמרנו להלן שהבאנו דעת המחברים בענין ומה שהעלינו בזה.

הוא לזכרון העקדה. וזה תמוה שהרי עצמות אדם צריכים קבורה. אלא שהכונה כשנקבר ראשו ורובו ואז מותר השאר בשריפה וכנ"ל. ולפמש"כ אין הדבר כן, כי למסקנא שיש לנקוט לחומרא גם כזית מן המת אסור בשריפה. אולם אין ראי' מדברי התוס', כי כ"כ בנוב"י (יר"ד סי' ר"ט) שבאבר מן החי אין מצות קבורה, רק בכדי להנצל מהטומאה, (וע"ע ב"פחד יצחק" ע' קבורה), וא"כ י"ל שדברי התוס' מתפרשים לענין עצם מאבר מן החי. ויש עוד לדון בדבר אפילו לפי שיטת המל"מ מצד ניוול בידים, ועי' בס' "בית דוד" (סי' ע"ט) שיש בשרפת המת משום ניוול.

ו. במהרש"א וכן ב"ערוך לנר" הקשו ממה שאמרו בב"מ (פ"ד): שרבי אלעזר בר"ש ציוה לאשתו שלא לקוברו אלא להניחו בעלי'. ואיך אמר לבטל מצות קבורה. ובערוך לנר הקשה למה לא הוכיחו מזה שקבורה משום בזיון שאם מצד כפרה, האם לא רצה אותו צדיק בכפרה? והנראה שלק"מ כי הוא לא אמר שלא יקברוהו כלל, אלא שלפי שעה לא יקברוהו, ובאמת לאחר שנודע בין השכנים הובא לקבורה. אכן יש מקום לדון מצד החיוב לקוברו ביום ההוא. אולם י"ל שהרי אמרו המלינו לכבודו אינו עובר עליו, ומאחר שזאת היתה בקשתו, ה"ז זה כבודו וא"ע ע"ז. ויש עוד להעיר במש"כ בס' "ערוך לנר" (סנהדרין שם) במה שאמרו בגמרא ב"ק בין י' דברים שנאמרו בירושלים, שאין מלינים בתוכה את המת, שהרי כל מלין מתו עובר בלאו ועשה, אלא ששם הכונה שאפילו לכבודו של המת אין מלינים אותו שם. ואם הוצרכו להלינו, היו מוציאים אותו מחוץ לירושלים.

ז. בסיכום הדברים: מצות קבורת המת קיימת תמיד ואפילו אם אמר שלא יקברוהו. יש גם חיוב לחזור ולקבור את המת אם נתגלה מאיזו שהיא סבה. וכן חייב בקבורה אף כזית מן המת ואולי אפילו פחות מזה. מצות הקבורה היא שיבא המת לקבורה בזמן מן הזמנים, אולם הלנת המת אף היא אסורה בלאו ועשה אלא שלצורך כבוד המת מותר, חוץ מירושלים מחמת מעלת קדושתה.

ב. איסור ניוול המת

א. בכמה מקומות בש"ס נזכר בפשיטות איסור לניול את המת. אולם לא נתברר מקורו של האיסור, ואם הוא איסור תורה או איסור דרבנן. והנראה שלפ"מ שנסתפקו בגמרא אם קבורה משום בזיון או כפרה, שכנ"ל יש לנקוט לחומרא שהוא משום בזיון, יש ללמד מכאן האיסור לניולו גם אם יבא לקבורה אח"כ, שהרי הקפידה תורה על בזיונו.

ובזיון זה כבר נתבאר בתוס' שם (ד"ה קבורה) שהוא מצד בזיון המשפחה. ועל כן גם הסכמתו לניולו לאחר מותו אינה מועילה. וכ"כ בנוב"י הנ"ל שגם אם אין לו משפחה אסור כי הוא ניוול לכל החיים שראים סופו לניול כזה, ואם אין לו קרובים הרי הוא מת מצוה ודין הקבורה על כל ישראל.

ב. אכן מכיון שכנ"ל דין הניול הוא מצד הקפדת התורה על בזיון המת, כל שיש בדבר זה משום כבודו מותר כשם שמותר להלינו לכבודו. ומטעם זה לא קשה ממה שחננו את יעקב אבינו ע"ה ואת המלכים, עי' נוב"י סי' ר"ל וחת"ס חיר"ד סי' של"ו.

ובזה יש לתרץ מה שאמרו בערכין ו' בישיבה על משבר ומתה מביאים סכין וקורעין בטנה כדי להציל את הולד הרי שלשם הצלת העובר מותר לנוול את המת. ימזה הביא המהר"ם שיק (חיריד סי' שמ"ז) רא"י שמשום פקו"צ מותר נוול המת. ועי' שר"ת בנין ציון סי' קע"א שדחק לדחות ראייה זו. אולם לפי הנ"ל י"ל שזהו כבודו של המת שיהא זרעה קיים ולכן אין כאן משום נוול כלל. אלא שיש עדיין לפקפק אם הניווול שהוא ודאי נדחה מפני הספק שמא יצילו את העובר, עי' לקמן קצת מזה.

ג. אך נראה לתרץ גם באופן אחר, כי אמרו שם עוד: אר"י א"ש האשה היוצאה ליהרג מכין אותה כנגד בית הריון כדי שימות הולד תחלה כדי שלא תבא לידי נוויל. א"כ בישיבה על משבר ומתה הרי היא כבר במצב של נוויל ממילא, ואין כאן אלא לדון בתוספת נוויל, ובזה יש כבר לומר שאחולי אחיל לגבי יורשים, כי כן אמרו בסנהדרין (מ"ח) לענין מותר המת ליורשיו שמפרש רבא ת"ק סבר כי בזו ל"י אחולי מחיל זילותי' גבי יורשים. ונוסח הלשון "כי בזו ל"י" וכו' קשה, אלא שהכונה היא שכיון שבין כך ובין כך כבר נתבזה לצורך עצמו בעצם אסיפת הכסף לקבורתה, שיב מחיל את תוספת הבזיון לגבי יורשים. וכמו כן בעניננו כיון שכבר מבווה ועומדת, מחלת היא את תוספת הבזיון לגבי הולד.

ד. ובדברינו אלה מיושב גם מה שהקשה בשר"ת בנין ציון הנ"ל מסוגיא זו שאמרו שאדם מחיל זילותו לגבי היורשים על הסוגיא ב"ב קנ"ד. ששאלו את ר"ע מהו לבדוקו ואמר להם שאינם רשאים לנוולו, ובגמרא שם מבואר שעל היורשים יש איסור נוויל יותר מאשר על אחרים. אבל עפ"י מש"כ יוצא שלא אמרו שמוחל זילותו כלפי יורשים, אלא כשהוא כבר נתנוול גם בלא זה, ואין זה אלא תוספת נוויל. אולם אם כל הניוויל הוא בשביל היורשים בזה אינו מחיל כלל.

כמו כן תתורץ בזה קושית ה"ערוך לנר" על סוגיא זו שלגבי היורשים אדם מחיל זילותו, ממה שנסתפקו בגמרא אם הספד הוא יקרא דשכבי או יקרא דחיי, ואמרו שם נפ"מ לענין להוציא מהיורשים לצורך ההספד, והקשה שהרי גם זלוול הוא מחיל לגבי יורשים ומכש"כ שמוחל על כבודו. ולפי הנ"ל גם זה מיושב שכל שאין לו מזה שום תועלת אינו מחיל זילותו.

ה. ומ"מ יכולים אנו לשמע שגם תוספת בניוויל אינה מותרת אם לא לצורך יורשים, כי רק לענין זה הוא שמצינו סברא זו שמוחל זילותו.

והנה בשר"ת דודאי השדה (סי' ע"ו) בשאלת ניתוח מתים לשם לימוד רפואי כתב שאם גם אם לא ינותה ע"י רופא יהודי, ינתחוהו רופאים נכרים, יש סברא לומר שמותר גם ליהודי, שהרי בין כך יתנוול. אולם לפמש"כ שהוא כלול בלא תלין, איך אפשר להתיר לאו זה משום שהנכרי יעשה זאת. ויש עוד לדון בזה מכמה איסורים נוספים כדלהלן.

עוד כתב שם שאם אפשר, כדאי שהנכרי יתחיל לעשות את הניתוח, ואז כשכבר יהי' ממילא מנוול, לא יהי' איסור להוסיף לזה. ומשוה זאת למה שמצינו שאין איסור להטיל מום בקדשים בע"מ, ושם יש סברא יותר לאיסור שהרי עדיין קדשים היא.

ולא ידעתי איך אפשר ללמד משם שיש שם לימוד מיוחד להתיר, עי' בכורות י"ג. ואדרבא ילמד לאיסור ממחמץ אחר מחמץ ומסרס אחר מסרס שאסור לכרע

כמבואר שם. ויש להביא ראי' מפורשת שלא כדבריו ממ"ש בב"ק (פ"ו): ביישו ערום חייב. ומקשה, ערום בר בושת הוא. אר"פ מאי ערום דאתי זיקא כרכינהו למאניה ואתא הוא דלינהו טפי וביישיה, עיי"ש. הרי לנו שאם הוסיף לביישו, אעפ"י שהיו כבר ערום ומזולזל חייב. ואיך נתיר להוסיף ניוול למת לאחר שכבר נתנוול קודם ע"י הנכרי.

ועי"ש בתוס' ד"ה דאתא זיקא שכתבו וז"ל: אבל אם הוא עצמו דלינהו ובא חברו ודלינהו טפי פטור כיון שזה אין מקפיד, או שמא אורחא דמילתא נקט דאתא זיקא, עכ"ל. ויש ללמד מסיום דבריהם הללו שגם אם אחד אבד עצמו לדעת באופן שהגוף מנוול על ידי מעשה עצמו, מ"מ אין בזה בכדי לפטור את המוסיף על בושתו, ומכש"כ לענין מת, שכבר הבאנו לעיל מש"כ התוס' בסנהדרין מ"ו, והוסיף עליהם הנוב"י שבזיון המת הוא גם מחמת הקפדת בני משפחתו וכן בזיון כל החיים. וע"כ גם זה אסור לנוולו.

ו. ויש לדון עוד אם ה' המת מבוטח ביטוח חיים ממקרה אסון, ועכשו אין היורשים יכולים לקבל דמי הביטוח אא"כ ינותח המת לבירור סבת המות, אם זה מותר. ונראה שאין ללמד זאת מדין מותר המת ליורשיו שהבאנו לעיל, שאמרו שם שמוחל זילותו לגבי היורשים, שהרי שם ה' עיקר הזולזל עבורו לצורך הקבורה. כמו כן אין ללמד מזה שהתירו להוציא הולד בישבה על משבר ומתה, שהרי י"ל שרק במקרה זה שיש גם סברת פקד"נ של העובר, משא"כ בנ"ד שאין זה אלא ענין ממוני. ונראה שיש לפשוט זאת מסוגית הגמרא ב"ב קנ"ד מעשה בבני ברק בא' שמכר בנכסי אביו ומת, ובאו בני משפחה וערערו שה' קטן ואין מכירתו מכירה. וכו' ומסיק מדקאמר להו אי אתם רשאים לנוולו ואישתקו, אא"כ בני משפחה קא מערערו משו"ה אישתקו, פירש"י כדי שלא לינוול לקרובים, אלא אי אמרת לקוחות קא מערערי אמאי שתקי לימרו ל' אנן זווי יהבינן ל' לינוול ולינוול, פירש"י אין אנו חוששים בבושתו שאינו קרובנו והפסדינו מרובה, וכו' עיי"ש. ועי' ב"כתב סופר" (חיו"ד סי' קע"ד) שכתב צ"ע טובא למה מותר לנוול משום הפסד ממון, הרי וזיתרה תורה משום כבוד הבריות על מ"ע של השבת אבדה וכן בבכורות כ' דהקב"ה חס על כבוד הבריות דממון אתיהיב למחילה. הרי שכבוד הבריות עדיף מהפסד ממון של חברו, א"כ ק"ו שלא לנוול המת מחמת פסידא, ואיך ה' פשוט לש"ס שהלקוחות מותרים לנוולו. עיי"ש שהאריך בזה ותיירץ בדוחק. ויש לדקדק בדברי רש"י שכ' בלשונו "אין אנו חוששים בבשתו" שלשון זה נראה שאין המדובר שהם המנוולים אלא רק שאינם חוששים מה שמתבייש, וכן מה זה שהדגיש בלשונו "והפסדינו מרובה" שנראה שרק זהו המתיר. ונ"ל עפ"י"מ שכבר כתבנו לעיל שאיסור ניוול מקורו מאיסור הלנה שהוא בל"ת, ונראה שעוד חמור מהלנה, שכן עושה מעשה בידים, ובל"ת קי"ל שצריך לתת כל ממונו ובלבד שלא יעבר, (עי' אר"ח תרנ"ו) א"כ ודאי שמחמת ממון לא יתכן להתיר איסור זה. אלא הכונה היא שישבכו הדבר שנכרי יפתח הקבר, ויהי' עיקר הניוול נעשה ע"י הנכרי ואז יוכלו לראות הסימנים, ובזה אין איסור הל"ת שלא הם העושים זאת, אלא יש משום לו"עג לרש, כפי שיתבאר להלן בע"ה, וע"כ איסור זה יש להתיר במקום הפסד מרובה. וזהו שדקדק רש"י "שאין אנו חוששים בבשתו" כי אין הם המנוולים, ורק, שהיו להם לחשוש למה שנעשה ע"י הנכרי, אולם מכיון שזה הפסד מרובה אין עליהם חובה זו. (ועי')

בשור"ת שיבת ציון סי' ס"ה שכתב עפ"י החכ"צ שבפחות מבין כ' אין חרדת הדין ע"כ הותר ללקוחות לניוול מצד „אנן זווי יהיבנן“, אבל במקום שיש מחרדת הדין יתכן שאינם יכולים זאת. אולם לפי דברינו יוצא שע"י עצמם גם הניוול לחוד אסור, ואם ע"י נכרי אין מקום לחלק בין הניוול לבין שמתוסף לזה גם נימוק של חרדת הדין). ז. והנה כל האמור הוא לגבי הלקוחות, אולם לגבי היורשים אין היתר לניוול בשביל הירושה, עיי"ש בתוס' ד"ה זווי, שנימקו זאת „משום דלא מידי יהבי ועוד שהוא קרובם“. וא"כ בנידון שלנו כשהאב ה' מובטח, אפילו אם הם שילמו את דמי הביטוח, מ"מ הרי לא הוא קיבל את הכסף מהם, א"כ הריז בכלל מש"כ התוס' לאו מידי יהבי. ועוד שהרי הוסיפו עוד נימוק „שהוא קרובם“ ונראה דהיינו שמוטל עליהם חובת קבורתו מניעת בזיונו ולזה אינו מועיל גם הפסד מרובה, שהרי הוא מצד שזה כלול בל"ת דבל תלין המוטל על הקרובים, ולענין שלא לעבור על ל"ת הרי מחויבים לתת כל ממונו וכנ"ל. ועי' בכ"ס הנ"ל שמתיר לפתוח הקבר ע"י נכרי לבדוק אם זה בעלה משום עיגונא. אבל לפי הנ"ל נתבאר שגם ע"י הנכרים מוטל על הקרובים לעכב הניוול. וע"ע בשיבת ציון הנ"ל שמפקפק על ניוול מטעם ספק שאין ס' מוציא מידי ודאי, וה"נ אין זה אלא ספק.

ח. וכשמכר הוא עצמו את גופתו לאחר מותו לצרכי נתינה, אף שבוז שייכת הסברה „אנן זווי יהיבנן“, מ"מ נראה שלישאל עצמו ודאי אסור לניוול כנ"ל כיון שהוא עובר בלאו, אלא אפילו אם הקונים רוצים לעשות זאת ע"י נכרי, מ"מ נראה שהחובה מוטלת על הקרובים לבזבז כל ממונם ולהחזיר את הכסף לקונים, כיון שעליהם מוטלת מצות הקבורה והאיסור גם שיתנוול ממילא או ע"י נכרי, ואם אין למת קרובים, כל ישראל קרוביו לזה כיון שהוא מת מצוה, ומחויבים לעכב בזיון המת, ועי' ס' דברי חיים (חיר"ד סי' ס"ד). והמכירה מצד עצמה נראה שלא חלה כלל שהרי אמרו בערכין ז' במשנה: האשה שנהרגה נהנים בשערה. ומקשה בגמרא, ואמאי, הרי איסור הנאה נינהו. א"ר באומרת תנו שערי לבתי. ומקשה אכרה תנו ידי לבתי מי יהיבנן וכו' עיי"ש. הרי מפורש שמת אסור בהנאה ואמירת האדם בחייו לא מועיל לענין זה, וא"כ אין המכירה מכירה כלל. וה"ו רק חוב בעלמא על המת.

ט. בנרצח כשלחקירת המשטרה לשם תפיסת הרוצח נחנץ הניתוח, יש מקום לדין עפ"י מש"כ הנוב"י סי' ר"י וז"ל: דאי אמרינן שלעולם לא יהרג הרוצח בלי בדיקת הנהרג, א"כ ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח, וכל מה שהוא לכבודו אין בו משום ניוול, עיי"ש. וא"כ גם בנידון שלנו י"ל כן. אכן לפמש"כ בשם „שיבת ציון“ יוצא שכל ניוול מספק אסור. כמו"כ אין מובן מה כבוד יש בזה למת שנתפס הרוצח, ואם משום קיום מצות „ובערת הרע“, הרי „במתים חפשי“. ויש קצת לדון עפ"י שם מצוינו ביר"ד (שס"ד, ס"ז) שקוברים את הנרצח בבגדיו כדי להעלות חימה לנקום נקם, הרי שיש ענין בעשיית הנקמה ברוצח. ומ"מ עדיין אין ראיה להתיר בשביל זה מעשה ניוול בידים. ולכן נראה עיקר כפירוש ראשון של הנוב"י שם. באופן שאין להתיר בשביל זה את הניוול.

י. ניוול המת לשם לימוד רפואי יש לדון בו מצד פקד"נ. ודנו בזה הנוב"י, החת"ס ושאר האחרונים מסוגית הגמרא חולין י"א: שאמרו שם שמשום איבוד נשמה מותר הניוול. וכן מהסוגיא בערכין הנ"ל שהותר לקרוע בטנה להוציא העובר.

והנובי הוסיף בזה וז"ל: אבל אני תמה הלא אם זה יקרא פקו"נ א"כ למה לכם כל הפלפול, הלא זה דין ערוך ומפורש שאפילו ס' נפשות דוחה את השבת החמורה. ומסיק, והחזיק דבריו החת"ס (יר"ד סי' של"ו), שכל שאין החולה בפנינו אין זה פקו"נ²). ובשרית "בנין ציון" הנ"ל הוסיף עוד נימוק שלפיו אין להתיר ניוול המת אפילו לשם פקו"נ והוא משום איסור גזל שאסור לגזול את כבודו (לפ"מ שהעלה שאסור להציל עצמו בממון חברו אפילו במקום פקו"נ).

ועוד יש לדון בניתוח עפ"י המבואר בגמרא ברכות י"ח: מעשה בחסיד א' וכו' שמע שתי רוחות מספרות וכו', שמתבאר משם שחסרון תכריכים הראויים מעכבים את המת מלבא מעלה מעלה, וכש"כ אם יהי' מנוול ובעל מום שודאי מעכב אותו וקשה לו. ועי' בצ"ח שם.

יא. בסיכום הדברים: ניוול המת הוא איסור תורה והוא מוטל בראש וראשונה על הקרובים, ואם אין לו קרובים הר"ז מוטל על כל ישראל. טובת הנאה כספית של היורשים אין מתירה את הניוול. המוכר את עצמו בחייו אין המכירה מועילה אלא חוב יש עליו. יהודים הקונים אינם רשאים לנוולו בידם ומ"מ יכולים הם לנוולו ע"י נכרי, אולם על הקרובים החובה להחזיר להם את הכסף ששילמו בכדי שלא ינוול המת. חקירה משטרתית לשם תפיסת הרוצח אינה מתירה ניוול, וכן אין להתיר את הניוול לשם לימוד רפואי כיון שאין החולה שצריך להתרפא עי"ז עומד לפנינו. ויש הנוטים להחמיר יותר שאין להתיר הניוול לצורך אדם אחר.

ג. לועג לרש

איתא בברכות י"ח. לא יהלך אדם בבית הקברות ותפלין בראשו וס"ת בזרעו ואם עשה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו. ועי"ש בתוס' שכתבו שה"ה שאסור לקרות ד"ת בע"פ מטעם זה. עוד שם אר"י כל הרואה למת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש, ועי"ש בגמרא ויוצא מזה שגם במקום מצוה וגם שאין כונתו כלל לבזות המת מ"מ יש בזה איסור. ואין זה איסור ניוול המת ששם עבר בעשה ול"ת וכנ"ל אלא הוא איסור בפנ"ע.

ועי' בלבושי מרדכי מהדורא תליתאה (אר"ח סי' כ"ט) שכתב בנוגע לניתוח מתי ישראל וז"ל: הא ודאי לימוד חכמה זו מצוה הוי כמש"כ היעב"ץ, חדא דלימוד אומנות לחיותו בריוח, גם אית ב"י חיותא דבריאות, אלא דמ"מ אסור בשבת וכו' עי"ש. אכן לפי הנ"ל וכפי שנקבע להלכה באר"ח סי' מ"ה אף שזו מצוה מ"מ שייך בו איסור לועג לרש. ואם אמרו כל הרואה למת ואינו מלוהו עובר באיסור זה, איך יעמד ויסתכל (אפילו אם לא יעשה מעשה בידים) כשמונחים את המת, וכי יש לועג לרש גדול מזה? ובזה ודאי שייך מה שאמרו שם, למחר באים אלינו ועכשו מחרפים אותנו. וכן מה שכתב שלימוד הרפואה ה"ז מצוה עי' חת"ס (יר"ד סי')

(2) כבר דנו בזה הרבה מהאחרונים בדור שלפנינו ובדורנו, וחילקו בין הזמן והתנאים שהיו לפני הנובי והחת"ס לבין התנאים השוררים כיום. ועי' מזה ב.משפטי עזריאל ח"מ, חיר"ד סי' כ"ח וכ"ס.

שליח) שכתב בין השאר שאין מצוה מוטלת עליו להיות רופא עיי"ש³). בפרט שכנ"ל כל הלימוד הוא באיסור, ויוצא מזה שמצד לועג לרש יש לאסור אפילו לעמוד ולהסתכל כשאחרים מנתחים. חוץ ממה שיש לדון בו מצד איסור הנאה מהמת, ויתבאר להלן בעיה.

ד. איסור הנאה מהמת

א. איתא בע"ז כ"ט: ומת גופא (שאסור בהנאה) מנלן? איתא שם שם מעגלה ערופה. ויש לדון בלימוד שע"י ניתוח מצד איסור ההנאה. הרבה מהאחרונים רוצים להתיר זאת משום שכיון שההנאה היא ממה שרואה ומסתכל אין זו הנאה האסורה כמ"ש קול מראה וריח אי"ב משום מעילה. אולם כבר דחו זאת עפ"י מש"כ הכפ"ת בר"ה כ"ח. ובמל"מ פ"ח מכלי המקדש ה"ה שרק כששומע קול השיר ונהנה הוא שאמרו אי"ב משום מעילה, אבל הלוקח כלי שיר ונהנה בשמיעתו מעל וא"כ ה"ה גבי ניתוח, שהוא ערשה מעשה ומכוין ללמד ונהנה ע"י מעשה שעושה ה"ז הנאה ממש.

ויש לדון עוד אם זה נקרא כדרך הנאתו. ובענין שלא כדה"נ נחלקו הדעות. הרדב"ז ח"ג תתקע"ט כתב בזה שמתרפאים בבשר המת הנקרא „מומיא“ אף שלא במקום סכנה הוא משום שסמכו שזה שלא כדה"נ. וכ"כ במל"מ סוף ה' אבל שמת ילפינן מעגלה ערופה הוי דומיא דקדשים שאם נהנה שלא כדה"נ לא מעל, אלא שכתב שמכירה או נתינה יש בו משום איסוה"נ כשם שבקדשים המוכר והנותן מעלו. [ב. ובזה נ"ל לתרץ קושית התוס' בע"ז שם שהקשו למה לא למדו איה"נ במת בג"ש זו שם שם מע"ז עצמה כשם שלמדו לענין הזמנה בסנהדרין מ"ז. אבל לפי הנ"ל נ' שאילו היו למדים מע"ז ה"י אסור אף שלא כדה"נ כמו שכתבו התוס' פסחים כ"ו. ד"ה שאני היכל, שמעילה למדו מחטא חטא מתרומה שנאמר בה אכילה ולכן אינו אסור אלא כדרך הנאתם משא"כ ע"ז שלא נאמר בה אכילה אסור גם שלכדה"נ. ולזאת למדו מעגלה ערופה לומר שרק כדרך הנאתו אסור. עוד נ"ל לתרץ קושית התוס', שאילו היו למדים מע"ז ה"י אסור להתרפא

3) החת"ס אמר דבריו שם לענין כהן שיכשיר עצמו לרפואה בדרך הטמאות למתים מצד פקו"נ, ובזה הוא שאמר שדבר זה יכול להעשות ע"י ישראלים, והטוה זאת למה שמצוים להכין מע"ש צרכי מילה ויולדת אעפ"י שאם לא הכינו מותר לעשות בשבת משום פקו"נ. אבל לא כשע"ז ימנעו בכלל מלימוד הרפואה, שהרפואה מצוה היא (יו"ד רכ"א ס"ד וש"ך שם). ואמרו כל עיר שאין בה רופא ואמן אסור לת"ח לדור בתוכה (סנהד' י"ז:), ועי' רמב"ם הל' דעות פ"ד שנראה שמפרש לזה לרופא ממש ושלא כרש"י שפי' דהיינו מוהל, וגם לרש"י נראה שזה כלול בכלל אומן, שהוא מקין דם והיינו לפי מצב הרפואה או, שזו היתה הרפואה המצויה ביותר (עי' ב"ב ג"ח:), ואם כן אם אמנם אין זו מצוה שמוטלת עליו, אבל סו"ס זו מצוה היא ואם לא ילמד לא הוא ולא אחר יהא בזה משום פקו"נ, וע"כ בצורה כללית ודאי יש בלימוד זה משום מצוה. העורך.

מהמת אפילו במקום פקדו^נ, שהרי ע"ז היא מג' עברות שיהרג ואל יעבר, משא"כ עכשו שלמדים מעגלה ערופה, כל שיש בזה משום פקדו^נ מותר⁴].

ג. אכן בחיד' רע"א (י"ד סי' שמ"ט) נוקט בפשיטות שמת אסור בהנאה אף שלא כדה"נ ולצורך חולה שאב"ס, והוא שלא כרדב"ז והמל"מ.

ועכ"פ מכירת הגופה אסור לכל הדעות שזה נקרא הנאה כדרך הנאתו וכמו שהבאנו לעיל מהמל"מ. וכן הבאנו מהא דערכין ז': שאם אמרה תנו ידי לבתי מי מהני.

ד. וכל הדיון שלנו הוא מצד איסור ההנאה שלא ע"י ניוול המת, אכן אם הוא ע"י ניוול הרי יש בו איסור מצד עצמו, וכפי שנתבאר לעיל. ולפ"ז ק"ל מה שכתב הרדב"ז הנ"ל שסמכו להתיר להתרפאות מהמומיא משום שהוא שלא כדה"נ אפילו ע"י אכילה ושתי' מצד הסמים המעורבים בזה, והרי זה שאוכלים ושותים ממנו אין לך ניוול גדול מזה ואיך הותר. אלא שהעיקר כמו שמסיק שם הרדב"ז שרובא דרובא של המומיות אינם אלא מתי נכרים. ועי' פ"ת (י"ד סי' שמ"ט) שמביא שמת נכרי אינו אסור בהנאה אלא מדרבנן, ומתיר בחולה שאי"ב סכנה לקחת מעצמות נכרי.

ויש להעיר קצת לשאלה הנ"ל אם יש איסור במת שלכדה"נ מזה שאמרו בסנהדרין מ"ז: קבריה דרב הוי שקלי מיני' עפרא לאישתא בת יומא. אתו ואמרו לשמואל אמר להו שפיר עבדין קרקע עולם היא וקרקע עולם אינה נאסרת. ולכאורה הרי כל השימוש בעפר לרפואה הוי שלכדה"נ, ולמה הי' לו לומר הטעם מפני שהיא קרקע עולם. וי"ל שלא היו לוקחים העפר לאכילה אלא לשים אותו על הגוף, ועפר קבר שאין משתמשים בו לד"א, הוי זאת כדה"נ.

ה. ויש מקום לדיון לחוד לענין עור המת לפמש"כ התוס' זבחים ע"א ובכמה מקומות עור אדם המת מותר בהנאה. עי' בס' בית יצחק (או"ח סי' י"ד) שמסיק דכ"ז קודם שגזרו טומאה, אבל לאחר שגזרו טומאה שאז ודאי לא יעשה מהם שטיחים וממילא דעתו לבטל העור לגבי המת ולא גרע מתכריכים עי"ש. ולפמש"כ לעיל בנוגע לאיסור ניוול המת קשה על עצם הדין שהוצרכו לגזור טומאה על עור המת שמא יעשה עור אביו ואמו שטיחים הרי אין לך ניוול גדול מזה שמפשיט מהמת את העור. ומזה ראי' למה שפי' ר"ת (סנהדרין מ"ח). שגם עור אדם אסור בהנאה ומה שהוצרכו לגזור טומאה היינו משום שטומאה חמורה להם יותר ומדקדקים בה. ועוד נ"ל שמה שאמרו גזרה שמא יעשה וכו' היינו שעושה זאת לכבודם כמש"כ ה"תפארת ישראל" בהקדמתו לס' טהרות אות י"א עי"ש. ובוה מיושב גם מה שאמרו שמא יעשה עור אביו ואמו שטיחים ולא אמרו בסתם שמא יעשה עור אדם שטיחים. (ועי' רמב"ם פ"ג מטומאת המת הי"א). ומכיון שעושה לכבוד המת אין בזה משום ניוול, ולכן הוצרכו לגזור בו טומאה.

ו. איסור ההנאה מן המת ואיסור הניוול הם גם באלה שפרשו בחייהם מדרבי

(4) נראה שזה גופא כלול בקושית התוס' כיון שמצינו גז"ש זו עלתה ללמד מע"ז לענין הזמנה. א"כ רואים אנו שנתקבלה הגז"ש לענין זה, וא"כ למה לא נלמד את כל דין איה"נ משם, ואם משום שאז יאסר גם שלכדה"נ או במקום פקדו^נ, גם זה נלמד, שהרי גז"ש היא ויש ללמד ממנה גם לחומר. ה עורך.

ציבור והמאבדים עצמם לדעת. איסור הניווול הרי כנ"ל נלמד מדין הלנה וזה נאמר באיש אשר הומת מיתת ב"ד. ועי' בש"ך סי' שמ"ה שמביא תשובת הרשב"א שאף שאמרו אין מתעסקים עמהם לכל דבר, לא לענין קבורה אמרו אלא לענין שאין קורעים ואין חולצים, ועי"ש דהיינו לענין אבלות או כבוד המת, אבל קבורה שהוא משום בזיונה חייבים. ולפי הנ"ל גם ניוול בכלל זה. וכן לענין איסור הנאה אין לחלק, שהרי המחבר פסק (יו"ד סי' שמ"ט) שמת אסור בהנאה בין ישראל בין נכרי. ועי"ש בהגר"א שמביא שיטות בזה ועי' מש"כ לעיל מהפ"ת שאין בנכרי אלא איה"נ מדרבנן. ומ"מ בישראל לא מצינו שום חילוק וכולם אסורים בהנאה.

ז. והנה בנוגע לנכרי אפשר לה"ר שי"ב איה"נ כי בסוף המורה לא מנו את המת בין הנקברים. ועי"ש ב"תפארת ישראל" שכתב דתנא ושייר את שצריך קבורה. אכן יפה כתב בזה בנוב"י (יו"ד סי' צ') שמת — קבורתו משום בזיונו ולא משום איסורו, ואין מקומו להמנות בין אלה שבמשנתנו שקבורתם מצד איסורם. אכן במת נכרי שאי"ב מצד מצות קבורה של בזיונה, אם ה' בו איסור הנאה עדיין ה' לו לתנא למנותו בין הנקברים, אלא נראה מזה שמת נכרי אי"ב משום איה"נ מה"ת. ח. בענין נתוח פלסטי, דהיינו שמרכיבים לאדם חי אבר או חלק בשר שנתקלקל אצלו מבשר המת ומתאחד ונעשה לבשר אחד. בענין זה דן הגרא"י אונטרמן שליט"א בירחון „קול תורה" תשי"ג, חוברת ז"ח מצד איסור ההנאה מן המת ורצה להשוותו לדין טומאת המת, שע"י חיבורו בבשר האדם החי פרוחה לה טומאה, וכמו"כ לענין האיסור. ע"ז יש להעיר מהרמב"ם ה' טומאת מת פ"ג ה"ט, שבשר המת שנפרק ונעשה לקמח טהור וכן אפר השרופים טהור, והיינו משום שנשתנה מהות המת פרוחה הטומאה. אולם דין איה"נ ודאי נשאר שהרי המת אינו מהנשרפים וא"כ גם עפרו אסור. ועי' בס' דעת כהן סי' קצ"ז לענין אפר השרופים שאף שאין כאן טומאה לכהנים מ"מ איה"נ יש בו, וכש"כ גידון דידן שהאבר עדיין קיים לפנינו.

ועי' בעז"מ מ"ט שאף שזה וזה גורם מותר בדיעבד מ"מ באפה את הפת נגד האבוקה אסור הואיל ונהנה מהאיסור כשהוא בעין. וא"כ כאן שמשתמש באבר עצמו ודאי שיש מקום לאסור.

ט. כמו"כ דן שם בנוגע לשאלת ניוול המת וכ' בזה שאם הנתוח נעשה לטובת בנו או בתו של המת י"ל שעושים בזה נחת רוח למת ואין זה ניוול. אולם כבר הבאנו לעיל מהא דב"ב קנ"ד שנראה שדין ניוול המת חמור יותר בבני המשפחה היורשים אותו, וכבוד המת הוא שיבא לקבורה וזה שמשתמשים בו הוא לתועלת החיים, לא לכבוד המת ולא לתועלתו.

י. עוד כ' שם שהוא כבוד למת שיתחבר חלק מגופו לגוף החי וישוב לתחי' תחת אשר בקבר ירום תולעים ויבאש עי"ש. בזה אני מוצא לנכון להעתיק את דברי הרדב"ז תשובה תפ"ד וז"ל: לפי שאמרו במדרש שאין מכניסים את הנשמה למחיצתה עד שיתעכל הבשר, ובוה נשתבחה ארץ ישראל שנאמר ארץ אוכלת יושביה ואמרו מתוך גנותה למדו שבחה שממהרת לאכול את יושביה אשר בתיכה כדי שהנשמה תמצא מנוחה נכונה בישיבה עליונה אם היא ראויה לכך. ואעפ"י שמותר ליתן סיד בתוך הקבר וכש"כ כשהוא עצמו מצוה ע"ז, מ"מ היא התחכמות על מה שסדר הקב"ה בטבעו של עולם, כיון שהדבר על צד העונש מה הועיל, הקצר קצרה ידו ית'

להתפרע ממנו בעונש שהוא קשה ומר מזה. ואם צריך הוא הלא יצוה את הטבע להשיב כל יסוד ליעודו בזולת זמן או בזמן קצר כדי שתעלה נשמתו למקומו בלא מונע. הלכך ע"ז וכיר"ב אני קורא תמים תהיה עם ד', עכ"ל. וא"כ איך נתיר לנוול המת לקחת אבר או בשר, שזה מעכב כניסת הנשמה למחיצתה? ובכלל אינו מובן מה כבוד יש בזה שאינו בא לקבורה עכשו, הן סוף סוף לקבר יבא גם השני לאחר זמן. יא. עוד ראיתי ב"קול תורה" שנה הנ"ל חוברת י"א—י"ב שכתב הרה"ג ד. בורשטיין להתיר ניתוח פלסטי על יסוד מה שאמרו בסוטה מ"ג ילדה שסיבכה בזקנה בטלה ואין בה דין ערלה. אולם לענ"ד אין הנידון דומה לראי' כי שם אינו מרכיב דבר האסור כשלעצמו רק שמוליד פירות האסורים, ובוה יש לומר הסברא כיון שכל חיות הענף הוא ע"י האילן נמצא שהפירות גדלים מהאילן ובטלה הילדה בזקנה. משא"כ בנידון שלנו שמרכיב אבר שהוא כשלעצמו אסור בהנאה והרי הוא גם להלך ממשיך להיות ניכר ועומד בפני עצמו ואיך יפקע ממנו איסור ההנאה? (ובסברתו היה אפשר לדון אם תצויר הרכבת זרוע של נכרי בגוף של ישראל לענין תפלין, שנאמר שזה מתבטל לגבי הגוף הישראלי והוי כידו ממש).

סוף דבר, אין למצא היתר גם בניתוח פלסטי, כל שאין בדבר משום פקו"ג, להפקיע דין הקבורה שהוא בעשה ול"ת ואיסור הניוול ואיסור חהנאה מן המת. יב. בסיכום הדברים: לימוד ע"י מעשה שמנחת הגופה יש בה משום איסור הנאה שאסור במת. ונראה שלענין זה אין חילוק וגם העור המת באיסור זה עומד. איסור זה ישנו גם באלה שפרשו בחייהם מדרכי צבור וכן אלה שאיבדו עצמם לדעת. אולם אין איסור מה"ת בנכרי. האיסורים קיימים גם בניתוח פלסטי ואין לעשות זאת אלא במקום של ס' פקו"ג.

והיוצא מכל זה שאין היתר ללמד חכמת הרפואה על גופות יהודים. וכבר יצא מפורש מפי כה"ג מרן הראי"ה קוק זצ"ל בה"דעת כה"ן סי' קצ"ט לאסור נתוח מתי ישראל. ונוטל עלינו לקנות בכסף מלא גויות מתים משל א"י בשביל המטרה הזאת.

*

יתכן שבעיני אי-אלה מהקוראים תראה מסקנא זאת מזוהה מבחינת החשיבות של התפתחות המדע הרפואי במדינה. אולם ע"י פסחים נ"ו. שחוקי' גנו ספר הרפואות והודו לו. וע"י פירש"י ופיה"מ לרמב"ם שכתב בזה"ל: ספר רפואות היה ספר שהי' ענינו להתרפאות בדברים שלא התירה התורה להתרפא בהם. עיי"ש. הרי שאף בדברים שיש בהם משום רפואה ונוגע לבריאות העם, מ"מ אם זה נגד התורה מן הראוי לבטלם. וכבר אמרו חז"ל במה ששלמה רצה להחכים על גזרתו של הקב"ה — שלמה ואלף כיר"ב יהיו בטלים וקוצה ממך איני מבטל (ע"י ירוש' סנהדרין פ"ב ה"ו ומ"ר שמות פ"ו). הרי לנו שדברי תורה לא יזונו ממקומם, והתועלת הצריכה להגיע תבא בדרכי היתר ונתיבות שלום.